

DOI: <https://doi.org/10.30546/301678.01.010.2026.579>

MÜASİR CƏMİYYƏTLƏRDƏ SOSIAL ÇÜRÜMƏ PROBLEMİNİN TƏHSİL SİSTEMİ VƏ İNSAN KAPİTALI KONTEKSTİNDƏ TƏHLİLİ

Murad Cəbiyev Xanlar

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)

Biznes və menecment fakültəsi, qrup 22

E-mail: jabiyev.murad.khanlar.2025@unec.edu.az

XÜLASƏ

Bu məqalədə müasir dövrdə cəmiyyətlərdə müşahidə olunan sosial çürümə problemi təhsil sistemi və insan kapitalı kontekstində təhlil edilmişdir. Sosial çürümənin formalaşmasına təsir edən əsas amillərdən biri kimi gənclərin təhsilə münasibəti və təhsil sistemində mövcud olan struktur problemlər araşdırılmışdır. Xüsusilə gənclər arasında təhsilə qarşı motivasiya zəifliyi, sosial məsuliyyət hissinin azalması və rəqəmsal mühitin təsiri sosial çürümə riskini artıran amillər kimi qiymətləndirilmişdir. Bununla yanaşı, təhsil sistemində praktik bilik çatışmazlığı, keyfiyyət problemləri və tələbələrin potensialını inkişaf etdirməkdə yaranan boşluqlar da problemin dərinləşməsinə səbəb olan mühüm faktorlar kimi göstərilmişdir.

Araşdırmada insan kapitalı anlayışı əsasında təhsil sistemindəki zəifliklərin uzunmüddətli perspektivdə sosial rifaha və iqtisadi inkişafa mənfi təsir göstərdiyi vurğulanmışdır. Eyni zamanda klassik sosioloji yanaşmalar, beynəlxalq hesabatlar və statistik məlumatlar əsasında belə nəticəyə gəlinmişdir ki, sosial çürümə yalnız fərdi seçimlərin nəticəsi deyil, həm də sistem xarakterli problemlərlə əlaqəli mürəkkəb sosial prosesdir. Məqalədə təhsil sahəsində sistemli islahatların aparılmasının sosial inkişaf və gələcək nəsillərin potensialının qorunması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıdığı qeyd edilmişdir.

Açar sözlər: *sosial çürümə, təhsil sistemi, insan kapitalı, gənclərin təhsilə münasibəti, sosial inkişaf*

JEL kodları: *I24, I25, Z13*

GİRİŞ

Müasir dövrdə cəmiyyətlərin qarşılaşdığı əsas problemlərdən biri sosial dəyərlərin zəifləməsi və sosial münasibətlər sistemində yaranan dəyişikliklərlə xarakterizə olunan sosial çürümə problemidir. Qloballaşma, sürətli texnoloji inkişaf, rəqəmsallaşma və sosial münasibətlərin dəyişməsi cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrində yeni davranış modellərinin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Bu dəyişikliklər xüsusilə gənc nəslin düşüncə tərzinə, sosial məsuliyyət hissinə və təhsilə

münasibətinə birbaşa təsir göstərmişdir. Müasir cəmiyyətdə təhsil yalnız bilik əldə etmə vasitəsi deyil, eyni zamanda sosial integrasiya, vətəndaş məsuliyyəti və insan kapitalının formalaşmasında əsas institutlardan biri hesab olunur.

Son illərdə bir çox ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da gənclərin təhsilə marağının azalması, motivasiya zəifliyi və sosial passivlik kimi problemlər daha çox diqqət çəkməyə başlamışdır. Bu vəziyyət əksər hallarda fərdi seçim və şəxsi məsuliyyət məsələsi kimi qiymətləndirilsə də, problemin yalnız fərdi amillərlə izah olunması kifayət etmir. Təhsil sistemində mövcud olan struktur boşluqlar, praktik biliklərin məhdudluğu, tələbələrin potensialının inkişaf etdirilməsində yaranan çətinliklər və sosial mühitin təsiri də bu prosesin formalaşmasına səbəb olan mühüm amillər sırasındadır. Təhsil sistemi insan kapitalının formalaşmasına birbaşa təsir göstərən əsas mexanizmlərdən biri olduğuna görə bu sahədə yaranan problemlər yalnız sosial deyil, eyni zamanda iqtisadi inkişaf baxımından da ciddi risklər yaradır. İnsan kapitalının zəifləməsi əmək bazarının keyfiyyətinə, innovasiya potensialına və sosial rifah səviyyəsinə mənfi təsir göstərir. Bu baxımdan sosial çürümə problemi yalnız mənəvi və ya sosial məsələ deyil, həm də uzunmüddətli inkişaf perspektivlərinə təsir edən sosial-iqtisadi problem kimi qiymətləndirilməlidir.

Bu məqalədə sosial çürümə problemi təhsil sistemi və insan kapitalı kontekstində təhlil edilmiş, problemin həm fərdi seçimlərdən, həm də sistem xarakterli çatışmazlıqlardan qaynaqlandığı araşdırılmışdır. Məqalədə klassik sosioloji yanaşmalar, müasir beynəlxalq hesabatlar və statistik məlumatlar əsasında sosial çürümənin formalaşmasına təsir edən əsas amillər qiymətləndirilmiş, eyni zamanda problemin aradan qaldırılması istiqamətində mümkün yanaşmalar təhlil edilmişdir. Tədqiqatın nəzəri əsasını Émile Durkheim-in anomiya nəzəriyyəsi təşkil edir. Bu yanaşma müasir dövrdə təhsil institutunun sosial tənzimləmə funksiyasının zəifləməsini və bunun sosial münasibətlər sistemində təsirini izah etməyə imkan verir.

Sosial çürümə və anomiya anlayışı

Sosial çürümə cəmiyyətdə mövcud olan sosial norma, dəyər və davranış sistemlərinin zəifləməsi nəticəsində yaranan mürəkkəb bir prosesdir. Bu proses fərdlərin cəmiyyətə integrasiyasının zəifləməsi, sosial məsuliyyət hissinin azalması və ictimai münasibətlərdə qeyri-sabitliyin artması ilə xarakterizə olunur. Müasir dövrdə sürətli texnoloji dəyişikliklər və rəqəmsallaşma fonunda sosial münasibətlərin transformasiyası bu problemi daha da aktualaşdırmışdır. Sosial çürümə anlayışının ən fundamental nəzəri əsaslarından biri Émile Durkheim tərəfindən irəli sürülən anomiya nəzəriyyəsidir.

Durkheim anomiyanı cəmiyyətdə normativ sistemin zəifləməsi və fərdlərin davranışlarını istiqamətləndirən qaydaların təsir gücünü itirməsi kimi izah etmişdir. Bu vəziyyətdə fərdlər sosial sistemlə əlaqələrinin qopması nəticəsində özlərini cəmiyyətdən uzaqlaşmış hiss edir, bu isə kollektiv

məsuliyyət hissini aşınmasına yol açır. Durkheim`ə görə, cəmiyyətin bu növ mənəvi boşluğa və anomiyaya düşməməsi üçün ən güclü mexanizm təhsildir. O, təhsili cəmiyyətin öz varlığını davam etdirmək məqsədilə gənc nəsildə formalaşdırdığı “metodik sosiallaşma” prosesi kimi xarakterizə etmişdir (Durkheim, 1956, s. 71).

Təhsil sosial institut kimi

Təhsil cəmiyyətin struktur bütövlüyünü və inkişafını təmin edən fundamental sosial institutdur. Bu institutun missiyası Durkheim-in qeyd etdiyi mənəvi sosiallaşma təməli üzərində qurulsada, müasir dövrdə onun funksiyaları daha geniş sosial-iqtisadi çalarlar qazanmışdır. Qloballaşma və rəqəmsallaşma şəraitində təhsil artıq yalnız vətəndaş yetişdirmək deyil, həm də çevik və rəqəbətə davamlı fərdlər formalaşdırmaq vəzifəsini daşıyır. İnsan kapitalı nəzəriyyəsi prizmasından yanaşdıqda, təhsil fərdlərin məhsuldarlığını və iqtisadi potensialını artıran ən mühüm investisiya vasitəsidir (Becker, 1993, s.15-17).

Lakin bir çox hallarda təhsil sistemində mövcud olan struktur problemlər bu investisiyanın effektivliyini zəiflədir. Tədris prosesinin əsasən qiymət və nəticə yönümlü qurulması, yaradıcı və tənqidi düşünmə bacarıqlarının kifayət qədər inkişaf etdirilməməsi tələbələrin daxili motivasiyasının azalmasına və təhsilə yalnız "diplom əldə etmək mexanizmi" kimi yanaşmasına səbəb olur. Paulo Freire bu problemi ənənəvi təhsil modelinin "bankçılıq" sistemə bənzədilməsi ilə tənqid etmişdir. O qeyd edir ki, tələbələrin yalnız passiv məlumat qəbul edən tərəf kimi formalaşdırılması onların yaradıcı potensialını boğur (Freire, 1970, s. 72-73).

Müasir informasiya mühitində sürətli istehlak mədəniyyəti və sosial medianın yaratdığı diqqət dağınıqlığı bu passivliyi daha da dərinləşdirir. UNESCO-nun hesabatlarında da vurğulandığı kimi, öyrənmə prosesinə marağın azalması gənclərin sosial institutlardan uzaqlaşmasına və nəticədə insan kapitalının aşınmasına gətirib çıxarır (UNESCO, 2023, s. 110-112).

İnsan kapitalı anlayışı və iqtisadi inkişaf əlaqəsi

Müasir iqtisadi yanaşmalarda insan kapitalı cəmiyyətin inkişafını müəyyən edən əsas amillərdən biri hesab olunur. İnsan kapitalı anlayışı fərdlərin bilik, bacarıq, təcrübə və intellektual potensialının iqtisadi və sosial inkişaf prosesində yaratdığı dəyəri ifadə edir. Bu yanaşmaya görə təhsil yalnız sosial institut deyil, eyni zamanda iqtisadi məhsuldarlığı artıran strateji investisiya vasitəsidir. Gary Becker insan kapitalı nəzəriyyəsində qeyd etmişdir ki, təhsil və peşə bacarıqlarına qoyulan investisiyalar fərdlərin məhsuldarlığını artırmaqla yanaşı ümumi iqtisadi inkişafı da sürətləndirir (Becker, 1993, s. 29).

Qloballaşma və rəqəmsallaşma şəraitində əmək bazarında rəqabətin artması insan kapitalının əhəmiyyətini daha da artırmışdır. Müasir dövrdə ölkələrin iqtisadi gücü yalnız maddi resurslarla deyil, yüksək ixtisaslı insan resurslarının səviyyəsi ilə də müəyyən olunur. Bu səbəbdən bir çox

ölkələr təhsil siyasətini iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas hissəsi kimi qiymətləndirir. Dünya Bankının (World Bank) tərəfindən yayımlanan “Human Capital Project” hesabatında da qeyd olunur ki, keyfiyyətli təhsil və bacarıq inkişafı iqtisadi artımın davamlılığını üçün əsas şərtlərdən biridir (World Bank, 2020, s. 15).

Təhsil sistemində yaranan boşluqlar isə insan kapitalının zəifləməsinə və əmək bazarında məhsuldarlığın aşağı düşməsinə səbəb ola bilər. İnsan kapitalının formalaşması yalnız akademik biliklərlə məhdudlaşmır. Müasir təhsil sistemi fərdlərdə analitik düşünmə, problem həll etmə, kommunikasiya və sosial adaptasiya bacarıqlarını da formalaşdırmalıdır. Lakin bəzi hallarda təhsil sistemində nəzəri biliklərin praktik tətbiqlərlə kifayət qədər əlaqələndirilməməsi gənclərin əmək bazarına uyğunlaşmasını çətinləşdirir.

Sosial çürümə problemi insan kapitalının zəifləməsi ilə birbaşa əlaqələndirilə bilər. Təhsil sisteminin effektiv fəaliyyət göstərə bilməməsi və gənclərin təhsilə qarşı motivasiya zəifliyi uzunmüddətli perspektivdə cəmiyyətin innovasiya potensialına, sosial rifahına və iqtisadi inkişafına mənfi təsir göstərir. UNESCO tərəfindən yayımlanan hesabatlarda da vurğulanır ki, təhsildə keyfiyyət problemləri və öyrənmə motivasiyasının azalması gələcək insan kapitalının formalaşmasına ciddi risk yaradır (UNESCO, 2023, s. 6).

Gənclərin təhsilə münasibətinin formalaşmasında ailə mühiti və sosial çevrə də mühüm rol oynayır. valideynlərin uşaqların inkişaf prosesində aktiv iştirak etməsi və onlarda öyrənməyə qarşı maraq formalaşdırması təhsil prosesinin effektivliyini artıran əsas amillərdən biridir. Əks halda təhsil yalnız məcburi proses kimi qəbul edilə bilər ki, bu da gənclərin daxili motivasiyasının zəifləməsinə səbəb olur. Bu baxımdan təhsil sisteminin məqsədi yalnız bilik ötürmək deyil, eyni zamanda fərdlərdə öyrənməyə qarşı maraq, sosial məsuliyyət və inkişaf motivasiyası formalaşdırmaqdan ibarət olmalıdır.

Gənclərin təhsilə münasibəti və motivasiya problemi

Müasir dövrdə təhsil sisteminin qarşılaşdığı əsas problemlərdən biri gənclərin təhsilə qarşı maraq və motivasiyasının azalmasıdır. Təhsil prosesinə qarşı daxili motivasiyanın zəifləməsi yalnız akademik nəticələrə deyil, eyni zamanda fərdlərin sosiallaşmasına və cəmiyyətə inteqrasiyasına da təsir göstərir. Təhsil sosial məsuliyyət, əmək intizamı və vətəndaşlıq şüurunun formalaşmasına təsir edən əsas institutlardan biri olduğu üçün gənclərin bu sistemdən uzaqlaşması uzunmüddətli perspektivdə sosial münasibətlər sistemində zəifləmələr yarada bilər. Gənclərin təhsilə münasibətinə təsir edən amillərdən biri tədris prosesinin bir çox hallarda formal və nəticə yönümlü şəkildə təşkili ilə əlaqələndirilir. Qiymət və imtahan nəticələrinin əsas prioritetə çevrilməsi bəzi hallarda öyrənmə prosesinin mahiyyətini arxa plana keçirir. Paulo Freire ənənəvi təhsil modelini tənqid edərək qeyd etmişdir ki, tələbələrin yalnız passiv şəkildə məlumat qəbul edən tərəf kimi formalaşdırılması onların yaradıcı və tənqidi düşünmə qabiliyyətlərini zəiflədə bilər (Freire, 1970, s. 72-73). Bu vəziyyət nəticəsində bəzi gənclər təhsili şəxsi inkişaf vasitəsi deyil, yalnız formal mərhələ kimi qəbul etməyə başlayırlar. Bununla yanaşı, rəqəmsal mühitin sürətli inkişafı və sosial medianın gündəlik həyata təsiri gənclərin diqqət və davranış modellərində mühüm dəyişikliklər yaratmışdır. Sürətli informasiya istehlakı və qısamüddətli diqqət formaları bəzi hallarda uzunmüddətli öyrənmə prosesinə marağın azalmasına səbəb olur. UNESCO tərəfindən yayımlanan hesabatlarda da qeyd edilir ki, bir çox ölkələrdə gənclərin təhsildən uzaqlaşması və öyrənmə motivasiyasının zəifləməsi global təhsil problemlərindən biri hesab olunur (UNESCO, 2023). Bu vəziyyət yalnız fərdi inkişaf baxımından deyil, gələcək insan kapitalının formalaşması baxımından da ciddi risk yaradır.

Təhsil sistemində struktur boşluqlar

Müasir təhsil sistemində mövcud olan əsas problemlərdən biri nəzəri biliklə praktik bacarıqlar arasında yaranan uyğunsuzluqdur. Təhsil sistemi bir çox hallarda informasiyanın ötürülməsinə üstünlük versə də, bu biliklərin real həyat və əmək bazarı ilə əlaqələndirilməsi kifayət qədər effektiv şəkildə həyata keçirilmir. Nəticədə bəzi tələbələr təhsil müddəti ərzində akademik məlumat əldə etsələr də, praktiki düşünmə, problem həll etmə və peşə adaptasiyası sahəsində çətinliklərlə qarşılaşırlar. Bu vəziyyət xüsusilə gənclərin təhsilin faydalılığına münasibətinə təsir göstərərək motivasiya zəifliyinə səbəb ola bilər.

Gary Becker insan kapitalı nəzəriyyəsində qeyd etmişdir ki, təhsil fərdlərin məhsuldarlığını artıran əsas investisiya formalarından biridir (Becker, 1993, s. 27). Lakin bu investisiyanın effektiv olması üçün təhsil sistemi yalnız nəzəri bilik verməklə kifayətlənməməlidir. Müasir əmək bazarında işəgötürənlərin əsas gözləntilərindən biri praktik bacarıq və çevik düşünmə qabiliyyətidir. Azərbaycanın əmək bazarında da bəzi məzunların diplom əldə etməsinə baxmayaraq peşə uyğunluğu və praktik təcrübə problemi yaşaması bu məsələnin aktual olduğunu göstərir. Bu baxımdan təhsil sistemi ilə əmək bazarı arasında daha güclü əlaqələrin qurulması vacib hesab oluna bilər. Təhsil sistemində müşahidə olunan digər struktur problem öyrənmə prosesinin bəzi hallarda formal xarakter almasıdır. Təhsil yalnız imtahan nəticələri və qiymətləndirmə üzərində qurulduqda, öyrənmənin mahiyyəti ikinci plana keçə bilər. Nəticədə bəzi tələbələr üçün əsas məqsəd bilik və bacarıq əldə etmək deyil, yalnız diplom qazanmaq olur.

Paulo Freire təhsil prosesində dialoq və şüurlu iştirakın vacibliyini vurğulayaraq qeyd etmişdir ki, öyrənmə prosesi tələbələrin aktiv düşüncə və analiz bacarıqlarını inkişaf etdirməlidir (Freire, 1970, s. 81). Əgər təhsil sistemi yalnız standart məlumat ötürülməsi üzərində qurularsa, bu zaman tələbələrin yaradıcılıq və müstəqil düşünmə qabiliyyətləri zəifləyə bilər. Müasir dövrdə bəzi gənclərin təhsilə yalnız formal prosedur kimi yanaşması da müəyyən mənada bu problemin nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilər.

Bununla yanaşı, təhsil prosesində motivasiya mexanizmlərinin zəifliyi də mühüm problemlərdən biri hesab olunur. Şagirdlərin və tələbələrin öyrənmə prosesindən həzz alacağı metodların məhdud olması bəzi hallarda təhsilə qarşı marağın azalmasına səbəb olur. Halbuki müasir təhsil modeli fərdlərdə araşdırma marağı, yaradıcı düşünmə və sosial məsuliyyət hissi formalaşdırmalıdır. Bu baxımdan tədris metodlarının daha interaktiv və praktik əsaslı şəkildə təşkili, eyni zamanda valideynlərin uşaqların inkişaf prosesində daha fəal iştirak etməsi təhsil sisteminin effektivliyini artıran mühüm amillərdən biri hesab edilə bilər.

Rəqəmsal mühitin və sosial medianın təsiri

Müasir dövrdə rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı və sosial medianın gündəlik həyatın ayrılmaz hissəsinə çevrilməsi gənclərin davranış modellərinə və düşüncə tərzinə mühüm təsir göstərmişdir. İnformasiya əldə etməyin daha asan və sürətli olması müsbət imkanlar yaratmaqla yanaşı, diqqət dağınıqlığı, səthi informasiya istehlakı və uzunmüddətli fokuslanma problemləri kimi yeni riskləri də ortaya çıxarmışdır. Xüsusilə gənclər arasında sosial media istifadəsinin artması bəzi hallarda təhsil və şəxsi inkişaf prosesinə münasibətin dəyişməsinə səbəb olur (Cədvəl 1.).

Rəqəmsal mühitdə informasiyanın qısa və sürətli formada təqdim olunması gənclərin öyrənmə vərdişlərinə də təsir göstərir. Uzunmüddətli oxu, analiz və araşdırma tələb edən fəaliyyətlərə marağın azalması bəzi hallarda akademik inkişaf prosesini zəiflədə bilər. Bu vəziyyət xüsusilə təhsil prosesində səbir, davamlılıq və analitik düşünmə kimi bacarıqların formalaşmasına mənfi təsir göstərir. Müasir dövrdə bəzi tələbələrin uzun mətnlər və akademik materiallarla işləməkdə çətinlik çəkməsi bu problemin praktik nümunələrindən biri hesab oluna bilər.

Zygmunt Bauman müasir cəmiyyəti “axıcı modernlik” anlayışı ilə xarakterizə edərək qeyd etmişdir ki, sürətli dəyişən informasiya və istehlak mühiti fərdlərdə davamlılıq hissinin zəifləməsinə səbəb ola bilər (Bauman, 2000, s. 83). Bu yanaşma rəqəmsal dövrdə gənclərin diqqət və davranış modellərində yaranan dəyişiklikləri izah etmək baxımından əhəmiyyətli hesab oluna bilər. Sosial mediada sürətli nəticə və ani məmnunluq hissinin ön plana çıxması bəzi hallarda gənclərin uzunmüddətli inkişaf proseslərinə marağını azalda bilər.

Bununla yanaşı, sosial media yalnız mənfi təsir göstərən vasitə kimi qiymətləndirilməməlidir. Düzgün istifadə olunduğu halda rəqəmsal platformalar öyrənmə imkanlarının genişlənməsinə, məlumat əlçatanlığının artmasına və fərdi inkişaf üçün yeni imkanların yaranmasına şərait yarada bilər. Problem daha çox bu vasitələrin istifadə formasında və nəzarətsiz informasiya istehlakında ortaya çıxır. Bu baxımdan təhsil sisteminin məqsədlərindən biri də gənclərdə rəqəmsal savadlılıq, informasiya seçimi və tənqidi düşünmə bacarıqları formalaşdırmaq olmalıdır.

UNESCO tərəfindən yayımlanan müasir təhsil hesabatlarında rəqəmsal texnologiyaların təhsil sistemində inteqrasiyası ilə yanaşı, gənclərin rəqəmsal mühitdə düzgün istiqamətləndirilməsinin vacibliyi də vurğulanır (UNESCO, 2023). Bu baxımdan rəqəmsal mühitin təsirlərinin düzgün idarə olunmaması uzunmüddətli perspektivdə həm təhsil motivasiyasının zəifləməsinə, həm də sosial münasibətlər sistemində müəyyən dəyişikliklərin yaranmasına səbəb ola bilər.

Cədvəl 1. Rəqəmsal mühitin təhsil motivasiyasına və davranış modellərinə təsiri

Faktor	Müsbət imkanlar	Yarana biləcək risklər	Akademik və sosial nəticə
İnformasiya axını	Qlobal bilik bazasına sürətli və hədudsuz çıxış	Səthi istehlak: dərinlikdən məhrum, fragmentar məlumat toplama	Analitik təhlil və tənqidi düşünmə qabiliyyətinin zəifləməsi
Sosial media dinamikası	Onlayn təhsil icmaları və beynəlxalq şəbəkələşmə	Ani məmnunluq: sürətli nəticə gözləntisi	Uzunmüddətli və səbir tələb edən araşdırma vərdişlərinin itməsi
Rəqəmsal alətlər	İnteraktiv və fərdiləşdirilmiş öyrənmə mühiti	Diqqət dağınıqlığı: rəqəmsal bildirişlərin yaratdığı fokuslanma problemi	Akademik materiallara qarşı davamlılığın azalması
Sosial mühit (Bauman)	Çeviklik və dəyişən şəraitə sürətli adaptasiya	Axıcı modernlik: sabit dəyərlərin və uzunmüddətli bağların zəifləməsi	Sosial inteqrasiyanın zəifləməsi və anomiya riskinin artması

Mənbə: Z. Bauman (2000) və UNESCO-nun (2023) rəqəmsal texnologiyalar haqqında hesabatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Təhsil göstəriciləri və sosial-iqtisadi meyillər

Müasir dövrdə ali təhsilə çıxış imkanlarının genişləndirilməsi gənclərin akademik mühitə cəlb olunma dinamikasını əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır. Lakin ali təhsil müəssisələrinə kəmiyyət baxımından axının güclənməsi hər zaman daxili öyrənmə motivasiyasının və ya əmək bazarının tələb etdiyi praktik hazırlıq səviyyəsinin eyni dərəcədə yüksəlməsi anlamına gəlmir. Bu vəziyyət təhsilin daxili keyfiyyəti və real insan kapitalının effektiv formalaşdırılması ilə bağlı müəyyən sualları aktuallaşdırır. Müasir cəmiyyətdə bəzi gənclərin universitet təhsilinə şəxsi və peşəkar inkişaf vasitəsi kimi deyil, daha çox formal olaraq sadəcə "diplom əldə etmək" məqsədilə yanaşması problemin əsas sosial tərəflərindən biri hesab oluna bilər. Bu yanaşma təhsil sahəsində baş verən dəyişikliklərin yalnız statistik göstəricilər baxımından deyil, həm də onun yaratdığı sosial-iqtisadi nəticələr kontekstində dərinlən qiymətləndirilməsini zəruri edir.

Gary Becker insan kapitalını iqtisadi inkişafın əsas elementlərindən biri kimi qiymətləndirərək qeyd etmişdir ki, təhsilin effektivliyi yalnız təhsil alanların sayı ilə deyil, formalaşan bacarıq və məhsuldarlıq səviyyəsi ilə ölçülməlidir (Becker, 1993, s. 41). Bu yanaşma Azərbaycanın müasir təhsil sistemi baxımından da aktual görünür. Belə ki, bəzi hallarda ali təhsil alan gənclərin əmək bazarına uyğunlaşma və praktik bacarıq problemləri yaşaması təhsil sistemində keyfiyyət məsələsinin vacibliyini göstərir. Bu vəziyyət xüsusilə nəzəri biliklə praktik hazırlıq arasında müəyyən uyğunsuzluqların mövcud olduğunu ortaya qoyur.

Bununla yanaşı, rəqəmsal mühitin təsiri və sosial media istifadəsinin artması da gənclərin təhsil vərdişlərinə təsir edən amillərdən biri hesab olunur. İnformasiyanın sürətli istehlakı bəzi hallarda uzunmüddətli öyrənmə və araşdırma prosesinə marağın azalmasına səbəb ola bilər. Xüsusilə diqqət və davamlılıq tələb edən akademik fəaliyyətlərə marağın zəifləməsi müasir təhsil sisteminin qarşılaşdığı yeni problemlərdən biri kimi qiymətləndirilə bilər. Bu baxımdan təhsil sistemi yalnız bilik ötürən mexanizm deyil, eyni zamanda gənclərdə analitik düşünmə, sosial məsuliyyət və öyrənməyə maraq formalaşdıran institut kimi fəaliyyət göstərməlidir.

Təhsil və əmək bazarı arasında uyğunsuzluq

Müasir dövrdə təhsil sistemi ilə əmək bazarı arasında yaranan uyğunsuzluq Azərbaycanda da müşahidə olunan əsas problemlərdən biri hesab olunur. Ali təhsil alan gənclərin sayının artmasına baxmayaraq, bəzi məzunların iş tapmaqda və ya ixtisasına uyğun sahədə fəaliyyət göstərməkdə çətinlik yaşaması bu problemin aktual olduğunu göstərir. Xüsusilə nəzəri biliklə praktik bacarıq arasındakı fərq əmək bazarında daha aydın hiss olunur.

Pierre Bourdieu qeyd etmişdir ki, təhsil sistemi yalnız bilik ötürən mexanizm deyil, eyni zamanda fərdin sosial və iqtisadi həyata integrasiyasında mühüm rol oynayan institutdur (Bourdieu, 1986, s. 243). Lakin bəzi hallarda universitet təhsili daha çox nəzəri məlumat üzərində qurulduğuna görə

məzunlar real iş mühitinə uyğunlaşmaqda çətinlik çəkirlər. Azərbaycanın əmək bazarında da bəzi gənclərin ixtisasından fərqli sahələrdə çalışması və ya iş tapmaqda problemlərlə qarşılaşması bu vəziyyətin praktik nümunələrindən biri hesab oluna bilər. Bu baxımdan təhsil sistemi ilə əmək bazarı arasında əlaqələrin gücləndirilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Praktik yönümlü tədris proqramlarının artırılması, tələbələrin real iş mühiti ilə daha erkən tanış olması və bacarıq əsaslı öyrənmə metodlarının tətbiqi mövcud uyğunsuzluğun azaldılmasına kömək edə bilər. Təhsil yalnız diplom verən sistem deyil, eyni zamanda gəncləri sosial və iqtisadi həyata hazırlayan əsas institutlardan biri kimi fəaliyyət göstərməlidir.

Sosial nəticələr və gələcək risklər

Təhsil sistemində müşahidə olunan struktur problemlər uzunmüddətli perspektivdə yalnız fərdi inkişafı deyil, cəmiyyətin ümumi sosial strukturunu da təsir altında saxlaya bilər. Gənclərin təhsilə qarşı motivasiyasının zəifləməsi, öyrənmə prosesinin formal xarakter alması və praktik bacarıq çatışmazlığı insan kapitalının keyfiyyətinə birbaşa təsir göstərən amillərdən biridir. Bu vəziyyət gələcəkdə sosial və iqtisadi inkişaf tempinin zəifləməsinə səbəb ola bilər.

Emile Durkheim anomiya nəzəriyyəsində qeyd etmişdir ki, cəmiyyətin əsas institutlarının öz tənzimləyici funksiyasını zəiflətməsi fərdlərdə mənəvi boşluq və sosial uyğunsuzluq yarada bilər (Durkheim, 1897, s. 214). Təhsil sistemi də cəmiyyətin əsas sosial institutlarından biri olduğu üçün onun funksional zəifləməsi sosial münasibətlərə birbaşa təsir göstərə bilər. Xüsusilə gənclərin öz inkişafına və gələcək planlamasına qarşı marağının azalması uzunmüddətli perspektivdə “itirilmiş nəsil” riskini formalaşdıran amillərdən biri kimi qiymətləndirilə bilər. Həmçinin təhsilin yalnız diplom əldə etmək vasitəsinə çevrilməsi cəmiyyətin intellektual potensialına da mənfi təsir göstərə bilər. Əgər təhsil sistemi fərdlərdə yaradıcı düşünmə, sosial məsuliyyət və araşdırma bacarığı formalaşdırmırsa, bu zaman sosial inkişaf prosesi zəifləyə bilər. Bu baxımdan təhsil sisteminin əsas məqsədi yalnız akademik nəticələr əldə etmək deyil, eyni zamanda cəmiyyətin sosial və mənəvi inkişafını dəstəkləyən insan kapitalı formalaşdırmaq olmalıdır.

Problemin həlli istiqamətləri

Müasir dövrdə təhsil sistemində müşahidə olunan problemlərin aradan qaldırılması yalnız proqram dəyişiklikləri ilə məhdudlaşmamalıdır. Təhsil sistemi gənclərdə öyrənməyə maraq yaradan, onları araşdırmağa təşviq edən və praktik bacarıqları inkişaf etdirən model üzərində qurulmalıdır. Xüsusilə tədris prosesində şagirdlərin passiv dinləyici kimi deyil, aktiv iştirakçı kimi formalaşdırılması onların motivasiya səviyyəsinə müsbət təsir göstərə bilər.

Paulo Freire qeyd etmişdir ki, təhsil prosesi dialoq və qarşılıqlı iştirak üzərində qurulduğu zaman daha effektiv nəticə verir (Freire, 1970, s. 72). Bu baxımdan tədris metodlarının daha interaktiv və praktik əsaslı şəkildə təşkil olunması vacib hesab edilə bilər. Layihə əsaslı öyrənmə, müzakirə

yönümlü dərslər və praktik fəaliyyətlər gənclərin təhsilə münasibətini dəyişdirir və onların öyrənmə prosesinə daha aktiv qoşulmasına şərait yarada bilər. Bununla yanaşı, universitetlərdə tez-tez təşkil olunan inkişaf yönümlü təlim və seminarların müəyyən hissəsinin daha erkən mərhələdə, yəni məktəb dövründən tətbiq olunması faydalı ola bilər. Şagirdlərin müxtəlif peşə sahələri, bacarıqlar və gələcək karyera istiqamətləri ilə erkən tanış olması onların öz potensialını daha düzgün müəyyən etməsinə kömək edə bilər. Eyni zamanda bu yanaşma uşaqlarda yeni sahələrə qarşı marağın formalaşmasına və gələcək seçimlərini daha şüurlu şəkildə etmələrinə şərait yarada bilər. Müasir dövrdə bəzi tələbələrin universitet mərhələsində belə hansı istiqamətdə inkişaf etmək istədiyini müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkməsi bu məsələnin aktuallığını göstərir. Valideynlərin maarifləndirilməsi də mühüm amillərdən biridir. Uşaqların inkişaf prosesində ailənin rolu yalnız nəzarət funksiyası ilə məhdudlaşmamalı, eyni zamanda öyrənməyə maraq formalaşdıran mühit yaratmalıdır. Bəzi hallarda valideynlərin təhsilə yalnız qiymət və nəticə prizmasından yanaşması uşaqlarda daxili motivasiyanın zəifləməsinə səbəb ola bilər. Bu baxımdan həm məktəb, həm də ailə mühiti gənclərin inkişafında bir-birini tamamlayan əsas faktorlar kimi çıxış etməlidir. Eyni zamanda təhsil sistemi ilə əmək bazarı arasında əlaqələrin gücləndirilməsi də vacibdir. Praktik yönümlü proqramların genişləndirilməsi, tələbələrin erkən mərhələdə real iş mühiti ilə tanış olması və bacarıq əsaslı öyrənmə metodlarının tətbiqi insan kapitalının keyfiyyətinin artırılmasına kömək edə bilər. Təhsil yalnız nəzəri bilik ötürən sistem deyil, eyni zamanda cəmiyyətin sosial və iqtisadi inkişafını formalaşdıran əsas institutlardan biri kimi fəaliyyət göstərməlidir.

NƏTİCƏ

Müasir dövrdə sosial çürümə problemi yalnız fərdlərin davranışları və ya gənclərin seçimləri ilə izah edilə biləcək məsələ deyil. Bu proses cəmiyyətin əsas sosial institutlarında, xüsusilə təhsil sistemində müşahidə olunan struktur problemlərlə birbaşa əlaqəlidir. Təhsilin bəzi hallarda formal xarakter alması, praktik bacarıqların kifayət qədər formalaşdırılmaması və gənclərin öyrənmə prosesinə daxili motivasiyasının zəifləməsi insan kapitalının keyfiyyətinə və sosial münasibətlərə təsir göstərən əsas amillərdən biri hesab oluna bilər. Tədqiqat çərçivəsində aparılan təhlillər göstərir ki, təhsil sistemi yalnız akademik bilik ötürən mexanizm kimi deyil, eyni zamanda sosial məsuliyyət, vətəndaşlıq şüuru və ictimai dəyərlər formalaşdıran institut kimi fəaliyyət göstərməlidir. Əks halda təhsil ilə əmək bazarı arasında yaranan uyğunsuzluq, gənclərin gələcək planlamasında qeyri-müəyyənlik və sosial inteqrasiyanın zəifləməsi kimi problemlər daha da dərinləşə bilər. Bu baxımdan təhsil sistemində daha praktik və interaktiv yanaşmaların tətbiqi, şagirdlərin erkən mərhələdən müxtəlif sahələrlə tanış olması və ailə-məktəb əməkdaşlığının gücləndirilməsi mühüm əhəmiyyət

daşıyır. Sosial çürümənin qarşısının alınması yalnız nəzarət mexanizmləri ilə deyil, düşünən, araşdıran və sosial məsuliyyət hissinə malik fərdlərin formalaşdırılması ilə mümkün ola bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Bauman Zygmunt (2000). *Liquid Modernity*. Polity Press.
2. Becker Gary S. (1993). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education* (3rd ed.). The University of Chicago Press.
3. Bourdieu Pierre (1986). "The forms of capital". In: Richardson J. (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, pp. 241-258. Greenwood.
4. Durkheim Émile (1951). *Suicide: A Study in Sociology*. Translated by J. A. Spaulding & G. Simpson. The Free Press. (Original work published 1897).
5. Durkheim Émile (1956). *Education and Sociology*. Translated by S. D. Fox. The Free Press.
6. Freire Paulo (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. Translated by M. B. Ramos. Herder and Herder.
7. UNESCO (2023). *Global Education Monitoring Report 2023: Technology in education: A tool on whose terms?* UNESCO Publishing. <https://www.unesco.org/gem-report/en/technology>
8. World Bank (2020). *The Human Capital Index 2020 Update: Human Capital in the Time of COVID-19*. World Bank Group.

ABSTRACT

This article analyzes the problem of social decay observed in modern societies within the context of the education system and human capital. One of the main factors influencing the formation of social decay is examined as young people's attitudes toward education and the structural problems existing in the education system. Low motivation toward education among youth, the decline in social responsibility, and the influence of the digital environment are identified as factors increasing the risk of social decay. In addition, the lack of practical knowledge in the education system, quality-related problems, and gaps in developing students' potential are highlighted as important contributors to the deepening of the issue. The study emphasizes, based on the concept of human capital, that weaknesses in the education system have a negative long-term impact on social welfare and economic development. At the same time, using classical sociological approaches, international reports, and statistical data, it is concluded that social decay is not only the result of individual choices but also a complex social process associated with systemic problems. The article notes that implementing systematic reforms in the education sector is of great importance for social development and for protecting the potential of future generations.

Keywords: *social decay, education system, human capital, youth attitudes toward education, social development*

JEL classification codes: *I24, I25, Z13*